2 augusti 1944
Romernas sista natt i Auschwitz

Sonja och Senta. De två döttrarna till Heinrich och Amalia Birkenfelder. Fotot togs i Radom Ghetto.
Archiv Dokumentations- und Kulturzentrum Deutscher Sinti und Roma
Creative-Commons-Lizenz vom Lizenztyp: CC-BY-NC-ND

Forum
för levande
historia

Natten mellan den 2 och 3 augusti 1944 slår SS-män in dörrarna till barackerna i det romska lägret i Auschwitz-Birkenau. Under en natt töms lägret på 4300 män, kvinnor och barn, och när dagen gryr den 3 augusti ligger lägret öde, utraderat på mänskligt liv. Alla har gasats ihjäl, bränts och begravts i ett dike under denna enda natt. De är en del av de många romer som mördades av den nazistiska regimen i Tyskland. Exakt hur många som föll offer för nazisterna är okänt, men mellan 200 000 och 500 000 romer förintas mellan åren 1933 och 1945.

Denna utställning tillägnas dem som dog natten mellan den 2 och 3 augusti 1944.

Forum
för levande
historia

Ceija Stojka, 'Block 10, 1943 Auschwitz.'
Text på baksidan: I uttagen i Auschwitz 1943.
Ingen ville ha lite mer utrymme än nödvändigt för sina barn. De släppte inte någon.
2011, Tusch på papper, 29,5 x 42 cm
© Family Stojka, Wien, courtesy: Ceija Stojka International Fund

”Ett viskande meddelande rinner genom detta det mest misshandlade och härjade samhällen: zigenarna drivs ut. Varthän? Under loppet av några få heta timmar är operationen avslutad – det speciella zigenarlägret är tomt. Familjer fulla av liv, urgamla släkter med rötter i historiens mörker, med ett slag försvunna i avgrunden.”

Elie Wiesel, själv fånge i Auschwitz-Birkenau vid tiden för massakern på det romska lägret. Vinnare av Nobels fredspris 1986.

Den sista natten

Oron för att lägret ska stängas och att alla därmed ska förintas, har funnits länge. Först tömdes det lite i taget på unga, starka romska män som behövdes i fabrikerna. Sedan blev de romska familjerna färre och färre. Den 2 augusti blir ryktet verklighet. Plötsligt svärmar det av hundratals SS-soldater i lägret som skriker ”Raus! Raus!”– ”Ut! Ut!”.

Fången Alfred Fiderkiewicz beskriver tumultet: ”Ingen lämnar kasernen utan motstånd. Alla kämpar. Vi hör SS-männen skrika och zigenarna skrika. Kvinnorna är de som gör störst motstånd – de är yngre och starkare – och skyddar sina barn.”

Trots kampen räcker inte enkla tillhyggen och mod mot SS-männens vapen och våld. Tusentals människor förs till gaskamrarna. Men denna natt är krematorierna stängda och deras kroppar bränns i ett dike.

”Högt mot skyn över lägret slår flammorna, slickar himmeln som vill den antända hela universum”, skriver Elie Wiesel senare.

”Zigenska halvblod, Roma zigenare och medlemmar av Zigenarklaner med ursprung från Balkan som inte har tyskt blod ska samlas in efter särskilda fastställda kriterier och deporteras till koncentrationsläger om några veckor.”

Heinrich Himmler, chef för SS, i Auschwitsförordningen den 16 december 1942.

Deportering av romer i Asperg, 22 maj 1940.
Bundesarchiv, R 165 Bild-244-52 / Fotograf: o.Ang.

Åtskilda från de redan åtskilda

Förföljelsen av romer är inte något nytt. Ända sedan Nationalsocialisterna kom till makten har romerna noga registrerats och förföljts. Under hela 1930-talet läggs förbud till förbud. Romer tvångssteriliseras, de omfattas av Nürnberglagarnas rasbestämmelser och 1938 talar Heinrich Himmler om den ”slutgiltiga lösningen för zigenarfrågan”. 1939 förbjuds också romerna att fortsätta sitt ofta påtvingade resande.

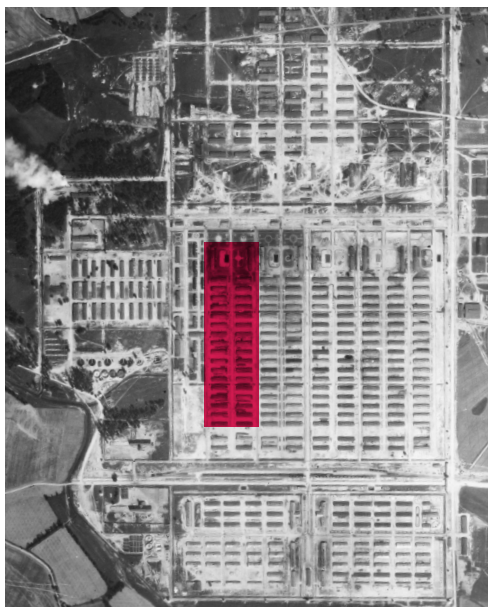
Deportering av romer i Asperg, 22 maj 1940.
Bundesarchiv, R 165 Bild-244-46 / Fotograf: o.Ang.

Genom Himmlers beslut dras snaran åt. Alla romer i det då stora tyska väldet ska sändas till koncentrationsläger. Men nazisternas syn på romer speglas också här. Inte nog med att romerna anses vara en etnisk grupp med sämre rasegenskaper. De anses också vara opålitliga och tjuvaktiga vagabonder. För att inte ”smitta” de andra fångarna med sin ”asociala natur”, ska de hållas åtskilda. I början av 1943 skapas en egen sektion i Auschwitz-Birkenau, som kallas ”Zigeuner-Familienlager”. Hit ska komma sammanlagt 10 649 kvinnor och 10 094 män – många är barn.

”På våren 1944 likviderades det speciella lägret för zigenare. Där hade hela familjer med barn fått bo tillsammans men under horribla förhållanden av fattigdom och smuts. De hade det värre än vi, även om det var svårt att föreställa sig det.”

Ella Lingen-Reiner, tysk läkare och politisk fånge i boken ”Prisoners of Fear”.

Det romska lägret utmärkt med rött på karta över Auschwitz-Birkenau

Inifrån barack Auschwitz, Hulton Archive, © Getty Images

Den första tåglasten med romska familjer kommer till det nyinrättade familjelägret i Auschwitz-Birkenau den 26 februari 1943. Sedan fylls lägret snabbt. På förmiddagen den 31 mars anländer den då 11-åriga Karl Stojka med sin mor och sina syskon. Det vimlar av män i SS- och SA-kläder. Höga röster skär genom luften. De skickar hundar på nyanlända, slår med käppar och drar pistoler. ”Vi hade aldrig sett dem förut och plötsligt slog de oss”, berättar Karl Stojka långt senare.

Lägret är ännu inte färdigbyggt. På plats finns några dragiga och fönsterlösa baracker, från början tänkta som häststallar. ”Baracken verkade ändlös. Där fanns inget och golvet var av lera”, beskriver Karl Stojka sitt första minne av en barack.

När lägret är färdigbyggt består det av 32 baracker, varav 20 är bostadsbaracker. Varje barack är 360 kvadratmeter och är tänkt att rymma 300 fångar. I verkligheten bor där upp till fyra gånger fler. Unikt för det romska lägret är att familjerna får leva tillsammans och att de bär civila kläder. De bor i grovt tillyxade våningssängar. Tre familjer delar på en säng. Det är trångt och de sanitära förhållandena är usla. Maten är mer än usel – och aldrig tillräcklig.

Redan under de första timmarna tatueras Z5742 på Karl Stojkas arm. ”Det var mitt namn under Tredje riket. De bestal mig på mitt namn”, säger han.

B11 e

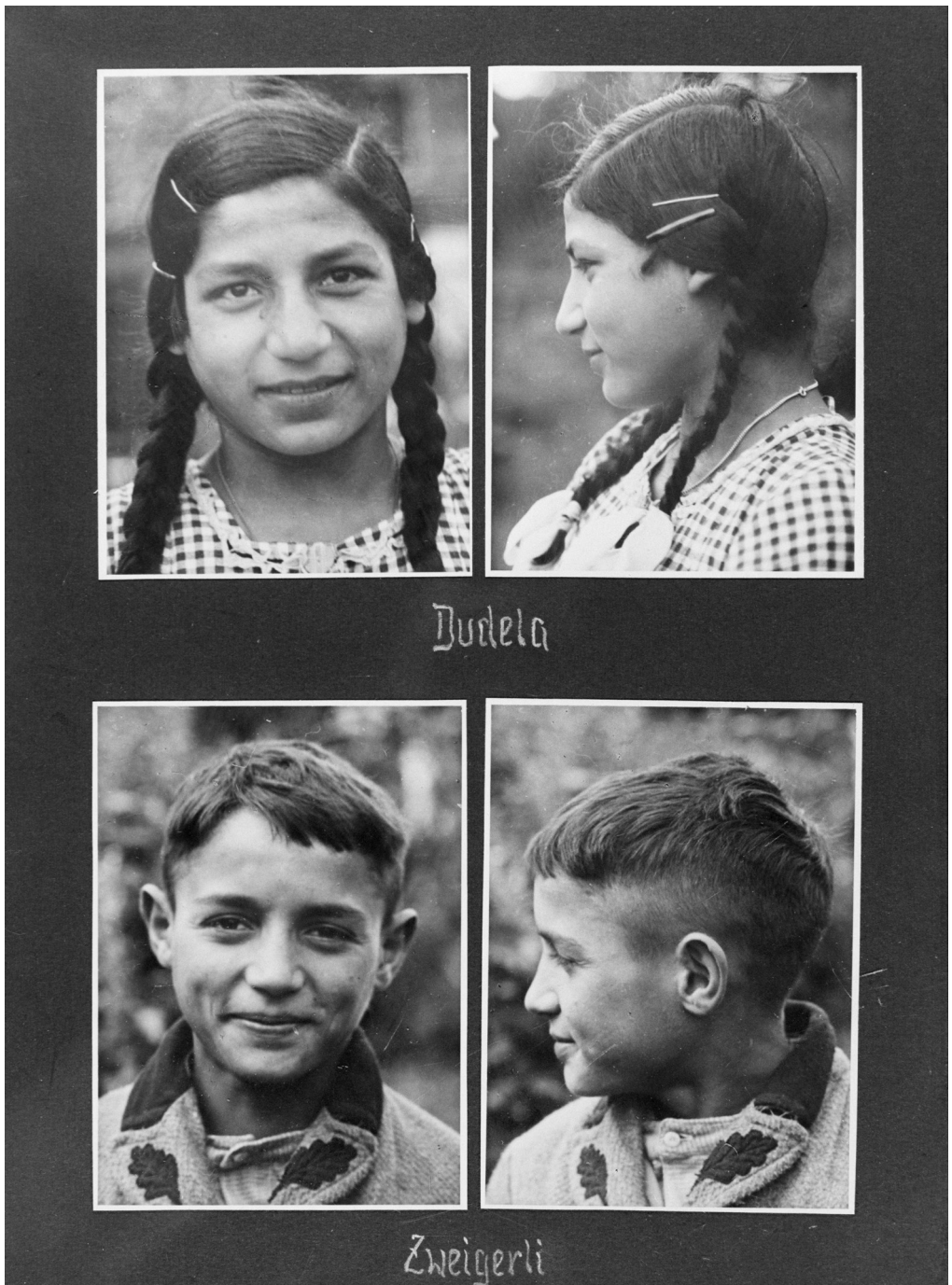
Romernas sektion i Auschwitz

Utsikt över träbarackerna i det romska lägret B II e. © The State Museum Auschwitz-Birkenau in Oświęcim

Under en kort tid verkar barnen mellan 0 och 6 år få det lite bättre. Det är i maj 1943 och ett nytt ”kindergarten” öppnas i barackerna 27 och 29. Det sker på order av SS-läkaren Josef Mengele. Han vill gärna kallas ”farbror Josef” av barnen, men är också känd som ”dödens ängel”. Josef Mengele är särskilt intresserad av romer och har sitt kontor i den romska avdelningen av Auschwits-Birkenau.

St. Josefspflege, Mulfingen, romska barn, 1943/1944 ca.
Bundesarchiv, Bild 146-1992-061-16A, 146-1992-061-17A / Fotograf: o.Ang.

Daghemmet i barack 27 och 29

I det romska lägret finns tyska Helene Hanneman. Hon är gift med Johann, en romsk violinist. Tillsammans har de fem barn. När Johann och barnen grips följer Helene med frivilligt. Hon utses till föreståndare för det nya daghemmet och hoppas kunna skapa bättre villkor för barnen.

Till en början verkar det bli bättre. Där finns en liten lekplats med karusell och gungor, och barnen får lite bättre mat. Men de goda sidorna är en del av den nazistiska propagandan. Lägret visas upp för högt rankade nazister och bilder tas när de leker med barnen.

De få fördelar som barnen på förskolan har upphör snart. Brist på mat stoppar deras tillväxt och utveckling. De är ofta sjuka i scharlakansfeber, mässling och diarréer. Noma är en annan sjukdom i lägret. Noma orsakas av undernäring och utsatthet – sjukdomen finns fortfarande i dag. Den angriper ansiktets vävnader och ben, och ger hål i kinder och näsa.

Många av barnen i förskolan utsätts också för doktor Mengeles medicinska experiment.

Först dog barnen

”Särskilt för barnen betydde lägret döden. Livet var osäkert, ingen trygghet, inte för en minut. Under nätterna skedde upprop i timmar, även för de små barnen. De gjorde oss till hunsade och misshandlade varelser...”

Den romske fången Julius Hodosi

Under de 17 månader som det romska lägret existerar registreras 11 000 barn och ungdomar. Av dem är 9500 under 15 år.

”Barnen bad om bröd dag som natt. Snart svalt de ihjäl. Barnen som föddes i Auschwitz levde heller inte länge. Det enda som var viktigt för nazisterna när det gällde de nyfödda var att det blev ordentligt tatuerade”, berättar den romska fången Elisabet Gutteberg.

De lite äldre barnen sätts i hårt kroppsarbete med sina svältande och undernärda kroppar.

Ceija Stojka, syster till Karl Stojka, är 9 år när hon tillsammans med sin mor och fyra syskon transporteras till det romska lägret. Hon och lillebror Ossi, 7 år, tvingas till arbete på ett vägbygge.
”Vi var tvungna att bära stora bitar av förhuggen jord på våra utsträckta underarmar, även om Ossi var alldeles för svag för den sortens arbete ... när ingen tittade tog jag min brors bitar jord och tryckte till mitt bröst. De skarpa stenarna på vägen skar in i våra fötter tills de blödde”, beskriver hon långt senare.

Ossi får tyfus och förs till baracken för sjuka, ofta beskriven som ett förrum till krematoriet. Han får ingen behandling och dör 7 år gammal av sjukdom och svält.

Karl Stojka, (Rigo, Karl) © BArch R165/50

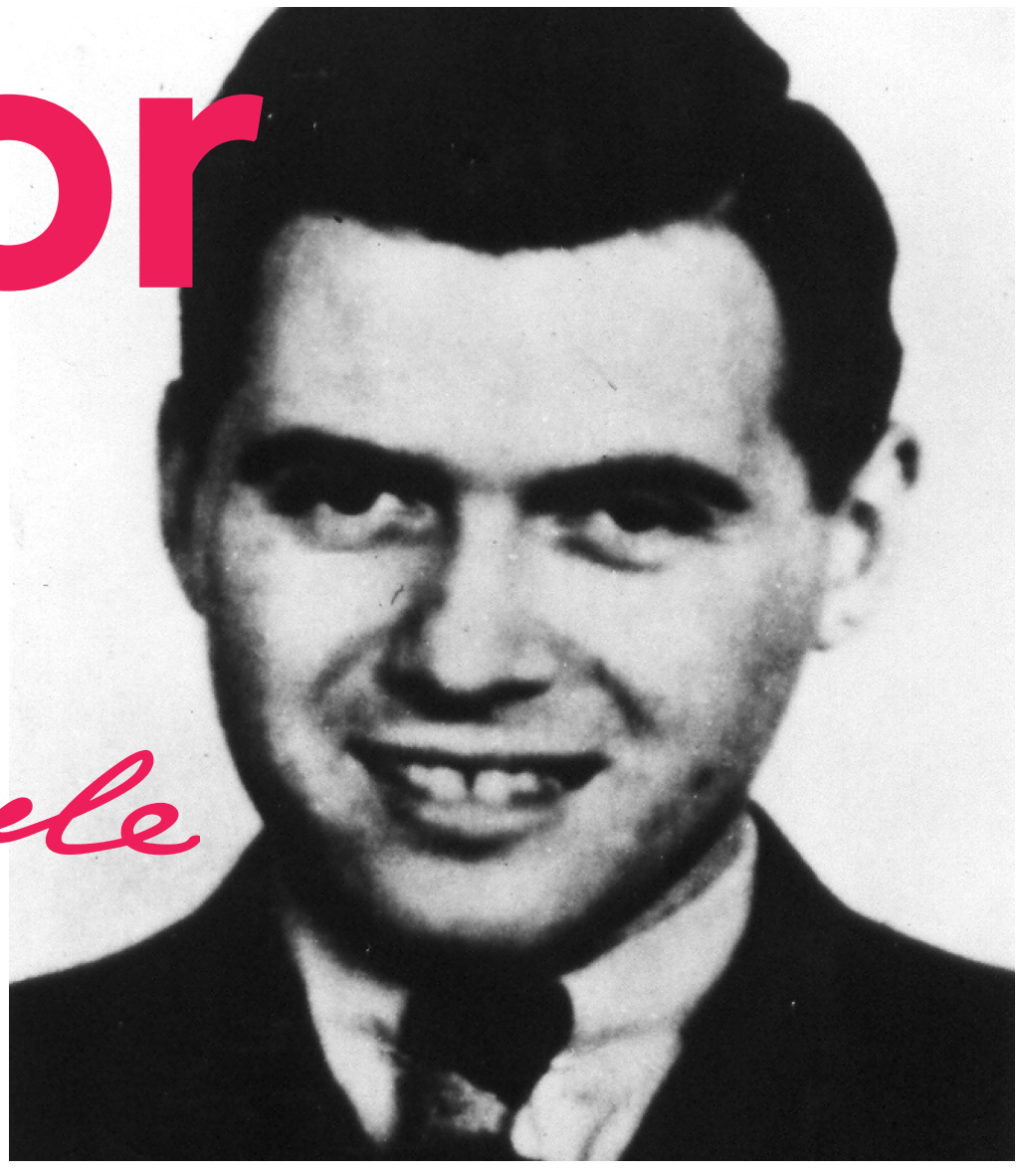
Ossie Stojka, (Rigo, Josef) © BArch R165/50

”Vi hade hört att en civil läkare ville utföra experiment på kvinnor som fanns i lägret. Som jag var ung var jag en av dem. Vi var ungefär femton som väntade på vår tur. Då såg jag att kvinnorna som kom ut från mottagningen blödde och hade ont. Vi blev livrädda och sprang och gömde oss, inget kunde stoppa oss.”

Hermine Hovart, romsk fånge.

Farbror Josef

Josef Mengele

Fotografi av Josef Mengele
© The State Museum Auschwitz-Birkenau in Oświęcim

Beställning på ett huvud av 12 årig romsk pojke för experiment.
© The State Museum Auschwitz-Birkenau in Oświęcim

Straffet blir hårt. I sex veckor får de varje dag stå en timme i kallt vatten, samtidigt som de duschas med kallt vatten. ”Det var då jag förfrös mitt ben. Det bröts två gånger och jag har fortfarande mycket ont”, berättar Hermine Hovart i ett vittnesmål från 1958.

För Josef Mengele är människorna i Auschwitz-Birkenau, och särskilt det romska lägret och förskolan, försökskaniner i hans egen medicinska experimentverkstad. Barn med olikfärgade ögon injiceras i ögonen med färg. Operationer utförs utan bedövning. Romer utsätts för försök som ska visa att deras påstådda egenskaper av lösdriveri och asocialitet kan spåras genetiskt. Särskilt förtjust är doktor Mengele i enäggstvillingar. Han ses nästan alltid med två romska tvillingpojkar i femårsåldern. De bär likadana kläder och tros vara en del av hans experiment. ”När lägret tömdes sköt han dem med sina egna händer”, berättar fången Amalia Schaich.

11-åriga Karl Stojka är doktor Mengeles springpojke. Han sköter hans kläder, lagar hans frukost och städar. Men den vardagliga närheten till Mengele ger inget skydd. 1943 döms Karl Stojka till 75 piskrapp.

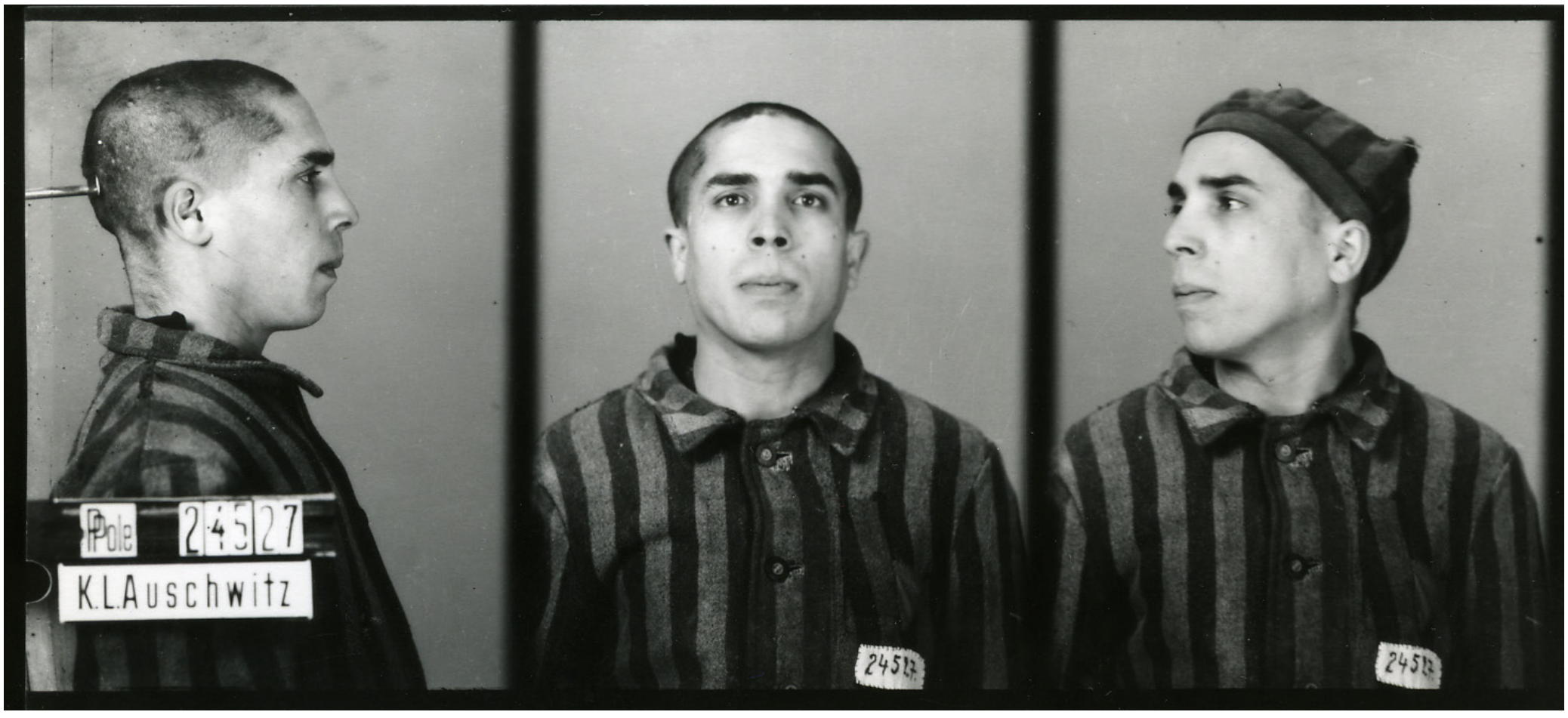

Injektionsspruta
© The State Museum Auschwitz-Birkenau in Oświęcim

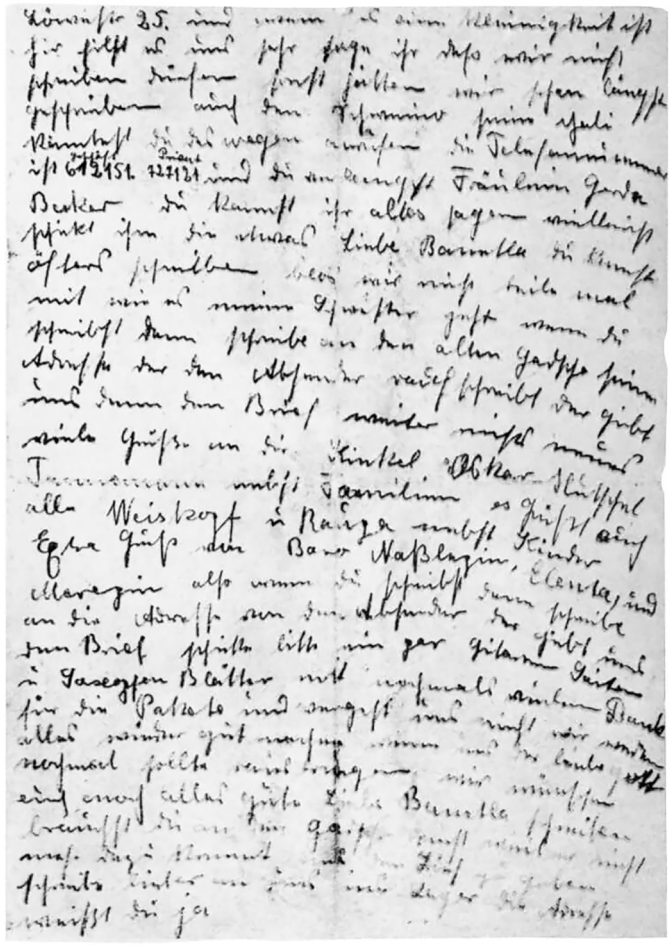
”Ledaren för vår barack, en holländare, berättade i maj 1944 att vi skulle gasas. Därför började alla som kunde beväpna sig. Själv hade jag en kniv, någon annan hade en påk etc... det fanns sinter som beväpnat sig på detta sätt i alla baracker. Vi ville inte gå till gaskamrarna utan kamp.”

Willi Ernst, romsk överleverare

Motstånd

Den romska fången Jozef Ciurya
© The State Museum Auschwitz-Birkenau in Oświęcim

Detta brev smugglades ut ur ”zigenarlägret” i Auschwitz-Birkenau och skrevs av Margarete Bamberger. Hon hade deporterats till Auschwitz med sin man Willi Bamberger och deras tre barn. Brevet, antagligen skrivet mellan våren och hösten 1943 till sin syster Martha Bamberger, som stannade kvar i Berlin, vittnar om den stora svårigheten som rådde. Brevet innehåller en krypterad hänvisning till de mördande förhållandena i lägret. I mitten står det: Extra hälsningar från ”Baro nasvalipe, čororipe thaj mudaripe”. På Romani betyder det ”Storskalig sjukdom, elände och mord”
Margarete Bamberger, Lamuv Verlag - Publishing House

© Dokumetations - und Kulturzentrum Deutscher Sinti

Tidigt i april kommer det nyheter om att en stor grupp romer ska flyttas till andra koncentrationsläger. Många ser det som ett tecken på att hela lägret ska avvecklas, med säker död för dem som blir kvar.
I maj kommer beslutet. Heinrich Himmler, chef för SS, har bestämt att det romska lägret ska stängas.

Den 16 maj kommer SS-soldater till det romska lägret. De unga männen beordras att följa med för transport till andra läger. Till sin förvåning möter SS-soldaterna motstånd. Många har låst in sig i barackerna och vägrar lyda order. SS-männen backar. De inser att det finns risk för uppror och väljer att lugna ner stämningen.
”SS trodde väl att om de gick in kanske de kunde skjuta några av oss, men vi skulle döda några av dem också. De ville inte utsätta sig för risken. Så måste det ha varit vid de andra barackerna också. Hur skulle det gå om det hela spred sig till andra delar av lägret också? Kanske trodde de att det stod folk i alla baracker, redo för att slå ihjäl dem...Jag är stolt över det än idag, det var något alldeles unikt.”
Hugo Höllenreiner, romskt vittne

16 maj har senare firats av romer som motståndets dag.

”Mengele hade med sin känsla för dramatik valt ut tid och plats.”

Tadeusz Joachimowski, polsk politisk fånge

Richard Baer, Josef Mengele, Rudolf Hoess, 1944 I Auschwitz, Album Höcker

Fasans dramaturgi

Eftermiddagen den 1 augusti rullar ett långt godståg från Buchenwald in på tågstationen vid det romska lägret. På plats finns också en grupp unga polska arbetarfångar, som lånats in från huvudlägret. Nu ställs de upp längs med tågvagnarnas sidor. På andra sidan av staketet finns romerna. När de ser vad som händer blir det alldeles tyst. ”Det här är början på föreställningen”, skriver Tadeusz Joachimowski.

Han fortsätter: ”Det följde nu gastkramande avskedsscener. Zigenarna började slänga sig mot taggtråden.”

De polska arbetarfångarna kallas in av lägeräldsten och ställer sig som en fysisk mur mellan taggtråden och de anstormande romerna.

Mitt i det förtvivlade tumultet träder doktor Mengele in på scenen. Uppklädd till tänderna i uniform och glänsande stövlar skriker han ut order. De polska fångarna beordras bort från taggtråden och Mengele ger de romska fångarna rätt att ta farväl. Han sorterar ut arbetsföra män, men lovar att deras familjer ska tas väl om hand och att de ska få återses.

”Hela förloppet, från ögonblicket av tågets ankomst tills Mengeles kommandon, hade planerats i detalj och hade nu på ett utmärkt sätt spelats upp. Scenen hade utformats för att lugna zigenarna som stannade kvar i lägret och övertyga dem om att de också skulle skickas till läger”, skriver Tadeusz Joachimowski.

”Nästa dag när lägret var tömt kom Mengele tillbaka tillsammans med en officer. Jag hörde vad han sa och kan därför citera det: ´Så synd på all romantik med zigenarlägret´”

”Ungefär 4000 romer fanns kvar i lägret i augusti 1944, och de skulle nu föras till gaskamrarna. Fram till dess var romerna helt omedvetna om sin framtid. De förstod först vad som hände när barack efter barack i lägret tömdes och de började gå mot krematoriet. Det var inte lätt att få dem att gå in i gaskamrarna.”

Lägerkommendant Rudolf Höss i sin självbiografi

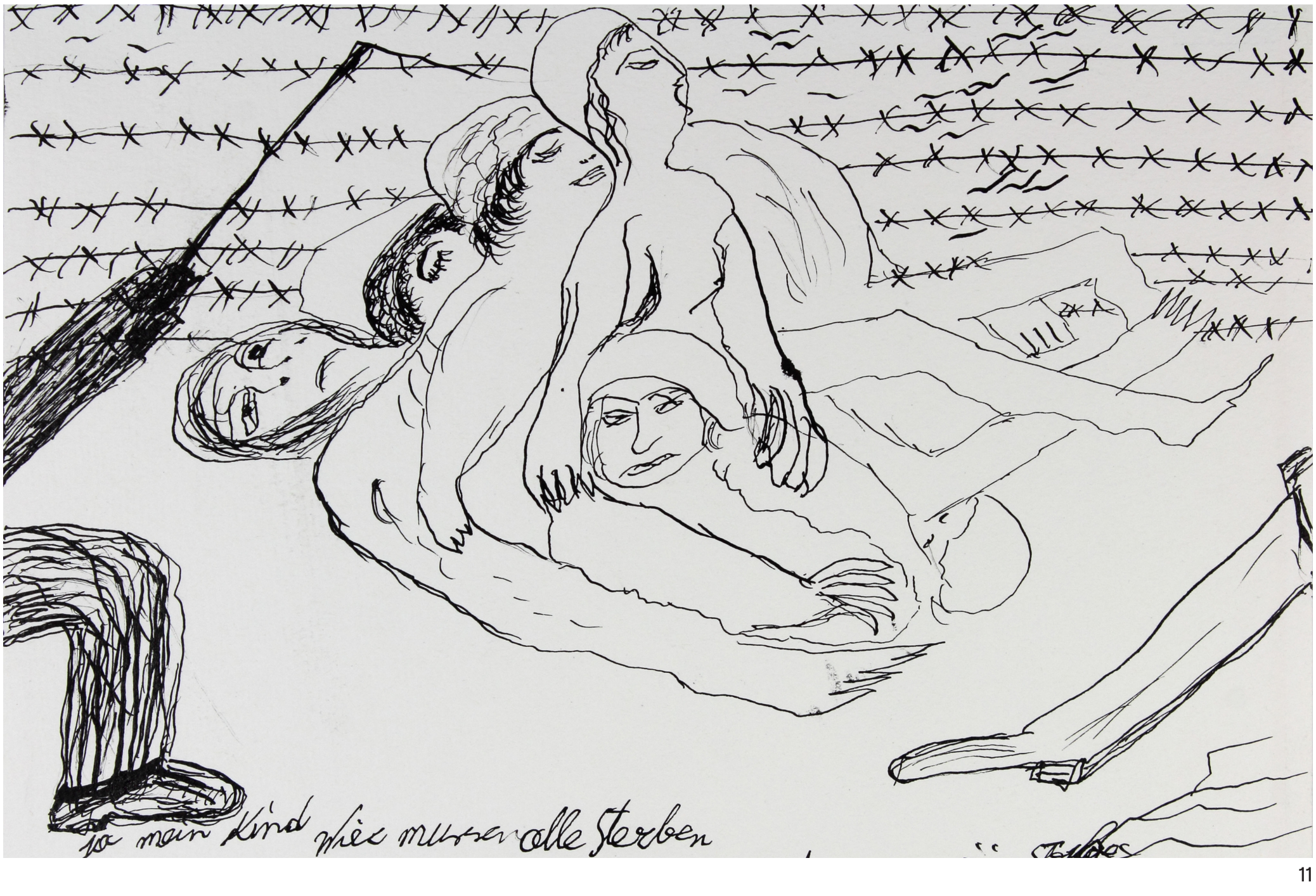
”Efter solnedgången kom andra lastbilar till lägret. Den första körde fram till baracken för föräldralösa barn, små barn vars föräldrar dött inom några månader efter de kom till lägret...Denna barack tömdes först... de små barnen slängdes hänsynslöst upp på lastbilarna. En del av vakterna var berusade. När baracken var tom körde lastbilen iväg... Det var mörkt ute.”
Bejlin, judisk fånge i Auschwitz

Ett hundratal soldater anfaller lägret. De slår med kofötter på de låsta dörrarna.

”Ytterligare en grupp SS-män tränger in i kasernen. Efter ett tag ser vi dem dra ut två unga zigenare som skriker genomträngande. Andra fångar slåss tillbaka och river deras ansikten och försvarar sig med brädbitar. SS-männen drar ut barnen ur lägret och en äldre man försöker försvara dem. En spark räcker för att fälla honom och de tar honom till lastbilen”, berättar fången Alfred Fiderkiewicz.

Helene Hanneman, föreståndaren för daghemmet, har gömt sig med sina fem barn i daghemmets baracker. När hon hittas säger hon att doktor Mengele har lovat att hon och hennes barn ska få behålla livet. Hon får löfte om att gå, men utan barnen. Förtvivlad vägrar hon. Hon följer barnen in i gaskammaren.

Utplånandet

Ceija Stojka, ’Ja, mitt barn, vi måste alla dö. Auschwitz, 1944.’
2005, Tusch på kartong, 24 x 32 cm
© Family Stojka, Wien, courtesy: Ceija Stojka International Fund

”Sinti och romer var utsatta för stora orättvisor under den nazistiska diktaturen. De förföljdes på grund av rasism. De utsattes för ett folkmord.”

Förbundskansler Helmut Schmidt 1982

Den långa vägen till upprättelse

Det är Västtysklands offentliga erkännande av att mordet på nära 500 000 romer var en del av nazisternas raspolitik.

Efter kriget möts romerna av samma fördomar som tidigare. Förföljelsen ansågs bero på ”asocialt leverne”, inte etnicitet. Det är denna mångåriga och djupt rotade fördom som Helmut Schmidt bryter när han erkänner att romerna plågades och mördades på grund av sin ras, inte sitt sätt att leva.

Förintelsen kom att bli synonymt med de sex miljoner judar som berövades sina liv. Romerna fick mindre uppmärksamhet. Få romer fick ersättning jämfört med andra.

De inbjöds inte att vittna i Nürnbergrättegångarna. De mötte heller inget intresse för det de gått igenom. Först på 1970-talet lyckas romska intresseorganisationer uppmärksamma världen på att även de var offer för nazismens raspolitik.

När Heinz Galinski, ledare av det judiska samfundet i Berlin, den 9 juni 1983 talar på ett möte för den Centrala kommittén i Tyskland för romer och sinti, säger han:

”Romerna är bundna till judarna i sina existentiella upplevelser. De har ett liknande förflutet, över seklerna har de blivit förföljda, setts som värdelösa, blivit utstötta och till slut utrotade av människor som hävdat att de själva är en överlägsen ras.”

Minnesmärke över romerna lidande under nationalsocialismen
Wikimedia Commons, fotograf Mike Peel (www.mikepeel.net)

Slutord

”Till och med döden känner skräck för Auschwitz.”

Konstnären och poeten Ceija Stojka, före detta fånge i det romska lägret.

Romer i alla nazistyrda länder blev deporterade till Auschwitz-Birkenau. Det kunde ske utan problem, liksom förföljelsen av dem. Inte någon gång gjordes motstånd eller protesterades det från vare sig kyrkan eller det omgivande samhället.

Under några få timmar natten den 2 augusti 1944 dödades 4300 romer. De var fäder och mödrar, män och kvinnor, ungdomar och barn. Det blev ett brott i släkters historia, men också en förlust av berättelser och kultur – och drömmar om liv och framtid.

Bland de länder som var ockuperade av nazisterna finns inte en romsk familj som inte förlorade en nära anhörig. Förintelsen har blivit en del av de europeiska romernas identitet. Smärtan lever kvar hos överlevande och generationerna efter dem.

Sedan den 15 april 2015 stöder EU att den 2 augusti är Förintelsens romska minnesdag. Låt oss minnas dem som mördades den natten, men också dem som överlevde och deras barn och barnbarn. Låt oss tänka på värden som för alltid gick förlorade och förlusten av dem. Låt oss också tänka över hur romer i Europa har det i dag.

Ceija Stojka ’Birkenau KZ’
7.2.2009, Acryl på duk, 60 x 60 cm
© Family Stojka, Wien, courtesy: Ceija Stojka International Fund

Forum för levande historia

Vill du ha texterna upplästa. Så här kan du lyssna i mobilen.

1. Besök levandehistoria.se/audioguide
2. Knappa in sidans nummer i Audioguiden för att höra texten från sidan

Forum för levande historia använder alltid orden rom eller romer i våra texter. I de fall våra utställningar innehåller citaten från äldre texter så kan det ibland användas andra benämningar utifrån den tidens språkbruk. Ett språkbruk som vi på inget sätt stöder eller uppmuntrar.